

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

STRATEGIK MOLIVAVIY HISOB SAMARADORLIGINI BAHOLASH USLUBIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Umarova Shaxlo Abduvaliyevna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

e-mail: shaxlo.u@mail.ru

ORCID: 0009-0006-2240-1608

Annotatsiya. Mazkur maqolada strategik moliyaviy hisob samaradorligini baholashning mavjud yondashuvlari tahlil qilinib, ularni takomillashtirishga qaratilgan ko'p mezonli uslubiyot taklif etilgan. IFRS 18 talablari, 2025-yilda yangilangan IFRS Practice Statement 1 hamda raqamli boshqaruv texnologiyalarining rivojlanishi mavzuning dolzarbligini belgilashi yoritilgan. 2024–2025-yillardagi Scopus tadqiqotlari asosida strategik boshqaruv hisobi, biznes-intellekt va sun'iy intellekt vositalarining korxona natijalariga ta'siri umumlashtirilgan. Yetti blokli baholash modeli, indikatorlarni normallashtirish, AHP va entropiya usullariga asoslangan gibriddan vaznlash hamda integral indeksni hisoblash tartibi ishlab chiqilgan. Taklif etilgan uslubiyot strategik qarorlarni qo'llab-quvvatlovchi moslashuvchan diagnostika tizimini shakllantirishi isbotlangan.

Kalit so'zlar: strategik moliyaviy hisob, samaradorlikni baholash, integral indeks, gibriddan vaznlash, AHP, entropiya usuli, IFRS 18, boshqaruv ko'rsatkichlari, raqamli dashboard, axborot sifati.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ФИНАНСОВОГО УЧЕТА

Умарова Шахло Абдувалиевна

Независимый исследователь, ТГЭУ

Аннотация. В статье проанализированы существующие подходы к оценке эффективности стратегического финансового учета и предложена многокритериальная методика их совершенствования. Освещено, что актуальность исследования определяется требованиями IFRS 18, обновлением IFRS Practice Statement 1 в 2025 году и развитием цифровых технологий управления. На основе исследований Scopus за 2024–2025 годы обобщено влияние стратегического управленческого учета, бизнес-аналитики и искусственного интеллекта на результаты предприятий. Разработаны семиблочная модель оценки, порядок нормализации показателей, гибридного взвешивания методами АHP и энтропии, а также расчета интегрального индекса. Доказано, что предложенная методика формирует адаптивную диагностическую систему поддержки стратегических решений.

Ключевые слова: стратегический финансовый учет, оценка эффективности, интегральный индекс, гибридное взвешивание, АHP, энтропийный метод, IFRS 18, управленческие показатели, цифровая панель, качество информации.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF STRATEGIC FINANCIAL ACCOUNTING

Umarova Shakhlo Abduvaliyevna

Independent researcher, Tashkent State University of Economics

Abstract. This article analyzes existing approaches to assessing strategic financial accounting effectiveness and proposes an improved multi-criteria methodology. The relevance of the study is explained by IFRS 18 requirements, the 2025 revision of IFRS Practice Statement 1, and the development of digital management technologies. Based on Scopus-indexed studies published in 2024–2025, the impact of strategic management accounting, business intelligence, and artificial intelligence on enterprise performance is highlighted. A seven-component assessment model, indicator normalization, hybrid AHP–entropy weighting, and an integral index calculation procedure are developed. It is demonstrated that the proposed methodology provides an adaptive diagnostic system for supporting strategic decision-making.

Keywords: strategic financial accounting, performance assessment, integrated index, hybrid weighting, AHP, entropy method, IFRS 18, management performance measures, digital dashboard, information quality.

Kirish

Korxonalarda strategik moliyaviy hisob tizimini joriy etishning yakuniy natijasi faqat hisobotlar soni, dasturiy mahsulotning mavjudligi yoki hisob jarayonining avtomatlashtirilganligi bilan belgilanmaydi. Mazkur tizimning haqiqiy samaradorligi strategik maqsadlarni moliyaviy va nomoliyaviy indikatorlarga aylantirish, turli bo‘linmalar axborotini uyg‘unlashtirish, qaror qabul qilish vaqtini qisqartirish, kapital va resurslarni ustuvor yo‘nalishlarga taqsimlash hamda risklarni erta aniqlash imkoniyati bilan namoyon bo‘ladi. Shuning uchun strategik moliyaviy hisob samaradorligini baholash masalasi korxona boshqaruvi uchun alohida metodologik ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi xalqaro moliyaviy hisobot va boshqaruv axborotiga qo‘yilayotgan yangi talablar bilan yanada kuchaymoqda. 2024-yil aprel oyida e‘lon qilingan IFRS 18 “Presentation and Disclosure in Financial Statements” standarti foyda yoki zarar to‘g‘risidagi hisobot tuzilmasini takomillashtirish bilan birga, boshqaruv tomonidan belgilangan natijadorlik ko‘rsatkichlarini – management-defined performance measures – alohida izohlash, hisoblash usulini ochib berish va IFRS bo‘yicha eng yaqin oraliq yakun bilan muvofiqlashtirishni talab qiladi. Standart 2027-yil 1-yanvardan boshlanadigan hisobot davrlari uchun kuchga kiradi, biroq korxonalar axborot tizimlari, ko‘rsatkichlar lug‘ati va nazorat jarayonlarini oldindan tayyorlashi zarur [2].

2025-yilda qayta ko‘rib chiqilgan IFRS Practice Statement 1 “Management Commentary” esa moliyaviy hisobot, barqarorlikka oid axborot va rahbariyatning strategik izohlarini o‘zaro bog‘langan shaklda taqdim etishni nazarda tutadi. Mazkur hujjat biznes modeli, strategiya, resurslar va munosabatlar, risklar, tashqi muhit hamda moliyaviy holat va natijalar bo‘yicha kompaniyaning qiymat yaratish qobiliyatini yoritishga yo‘naltirilgan [3]. Demak, strategik moliyaviy hisob samaradorligini baholash uslubiyoti

faqat foyda, rentabellik va xarajatlar bilan cheklanmasdan, axborotning o'z vaqtidaligi, strategik muvofiqligi, raqamli integratsiyasi va riskka javob berish qobiliyatini ham qamrab olishi lozim.

So'nggi tadqiqotlar ham an'anaviy baholash tizimlarining cheklanganligini ko'rsatmoqda. Cosa va Torelli raqamli transformatsiya sharoitida samaradorlikni o'lchash tizimlari statik emas, balki moslashuvchan va doimiy yangilanadigan arxitekturaga aylanishi kerakligini 47 ta tadqiqotni qamrab olgan tizimli sharh asosida ko'rsatadi [5]. Abbas 91 ta maqolani umumlashtirib, sun'iy intellekt va raqamlashtirish boshqaruv hisobining axborot bazasi, kasbiy rollar va qaror jarayonlarini o'zgartirayotganini, shu bilan birga maxfiylik, kiberxavfsizlik va tushuntiriluvchanlik risklarini yuzaga keltirayotganini ta'kidlaydi [7].

Amaliyotda esa baholash ko'pincha uchta muammo bilan cheklanadi. Birinchidan, ko'rsatkichlar ko'pligi ularning strategik ahamiyatini xiralashtiradi va KPI “inflyatsiyasi”ni keltirib chiqaradi. Ikkinchidan, vaznlar ko'pincha faqat ekspert fikriga tayangan holda belgilanadi, natijada subyektivlik kuchayadi. Uchinchidan, bir xil formula turli sifatdagi ma'lumotlarga qo'llanadi; to'liq, o'z vaqtida va ishonchli ma'lumot bilan kechikkan yoki qo'lda tuzatilgan ma'lumot o'rtasida farq qilinmaydi. Natijada yuqori integral ball axborot sifati past bo'lgan sharoitda ham shakllanishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Strategik moliyaviy hisob samaradorligini baholashga oid zamonaviy adabiyotlar uchta o'zaro bog'liq yo'nalishda rivojlanmoqda: strategik boshqaruv hisobi amaliyotlarining tashkiliy natijalarga ta'siri; raqamli texnologiyalar va axborot sifati, ko'p o'lchovli samaradorlikni baholash tizimlarining moslashuvchanligi. So'nggi yillardagi tadqiqotlar ushbu yo'nalishlarni alohida emas, balki yagona boshqaruv arxitekturasi sifatida ko'rib chiqishga intilayotgani bilan avvalgi ishlardan farq qiladi.

Nuhu, Baird va Su 408 nafar avstraliyalik buxgalter ishtirokidagi tadqiqotda strategik boshqaruv hisobi komponentlari alohida usullar sifatida emas, o'zaro bog'langan amaliyotlar paketi sifatida qo'llanganda tashkiliy samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqladi [4]. Bu xulosa baholash uslubiyotida faqat bitta usulning mavjudligini emas, tizim elementlari o'rtasidagi integratsiyani o'lchash zarurligini ko'rsatadi.

Cosa va Torelli raqamli transformatsiya va samaradorlikni o'lchash tizimlari bo'yicha 47 ta tadqiqotni PRISMA yondashuvi asosida tahlil qilib, raqamlashtirish samaradorlik tizimlarining dinamikligi va moslashuvchanligini kuchaytirishini aniqladi [5]. Ular strategik, tashkiliy va axborot tizimlari moslashuvchanligini birlashtirgan konseptual qarashni taklif etadi. Mazkur natija indikatorlar tarkibini davriy qayta ko'rib chiqish va vaznlarning sezgiriligini tekshirish zarurligini asoslaydi.

Marelli va Dello Sbarba raqamli servitizatsiya jarayonini longitudinal keys asosida o'rganib, performance measurement system hamkorlik,

koordinatsiya, resurslarni taqsimlash va nazoratni qo'llab-quvvatlovchi vosita ekanini ko'rsatdi [6]. Demak, baholash tizimida natijaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda boshqaruv jarayonining sifati va ko'p tomonlama axborot almashinuvi ham aks etishi kerak.

Abbas boshqaruv hisobi va sun'iy intellektga oid 91 ta maqolani qamrab olgan sharhida AI, mashinaviy o'rganish, generativ AI va katta til modellari axborot yaratish va tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirishini, biroq maxfiylik, xavfsizlik, etika va kasbiy kompetensiyaga doir yangi risklarni yuzaga keltirishini qayd etdi [7]. Shundan kelib chiqib, raqamli integratsiya faqat texnologiya mavjudligi bilan emas, balki ma'lumotlar boshqaruvi va kiberbarqarorlik indikatorlari orqali baholanishi lozim.

Oanh va hammualliflar 320 ta Vetnam korxonasi ma'lumotlari asosida raqamli transformatsiyaning boshqaruv samaradorligiga to'g'ridan-to'g'ri va boshqaruv hisobi axboroti sifati orqali bilvosita ijobiy ta'sirini aniqladi [8]. Bu natija axborot sifati blokini mustaqil mezon sifatida ajratish va uni raqamli integratsiya bilan o'zaro bog'liq holda talqin qilish zarurligini tasdiqlaydi.

Santos, Rocha va Silva Portugaliyadagi 310 ta kichik va o'rta korxona bo'yicha strukturaviy tenglamalar modelini qo'llab, boshqaruv hisobining intelligence faoliyatlari biznes strategiyasi va siyosatiga, ular esa moliyaviy va nomoliyaviy natijalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishini asosladilar [9]. Mazkur tadqiqot baholash modelida “axborot – strategiya – natija” sababiy zanjirini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Yavuz, Tatlı va Bozkurt 2025-yilda korxonalarning yillik hisobotlaridan matn tahlili orqali raqamlashtirish belgilarini ajratib, raqamli investitsiyalarning moliyaviy samarasini o'lchash uchun Return on Digitalization (ROD) ko'rsatkichini taklif etdi [10]. Ularning panel tahlili raqamlashtirish va yuqori ROD korxona moliyaviy natijalariga ijobiy bog'langanini ko'rsatadi. Bu yondashuv baholash tizimida texnologiya xarajatlarini natija bilan bog'lovchi alohida iqtisodiy ko'rsatkich zarurligini ko'rsatadi.

Bindeeba, Tukamushaba va Bakashaba 44 ta empirik tadqiqot, 153 ta ta'sir o'lchovi va 17 284 ta kuzatuvni qamrab olgan meta-tahlilda raqamli transformatsiya bilan barqaror biznes samaradorligi o'rtasida statistik ahamiyatli ijobiy bog'liqlikni aniqladi; umumiy o'rtacha ta'sir $\beta=0,145$ ni tashkil etgan [11]. Iqtisodiy samaraga ta'sir ekologik va ijtimoiy natijalarga nisbatan yuqoriroq bo'lsa-da, natijalar kontekstga qarab farqlangan. Bu holat yagona universal vazn o'rniga sektor va strategiyaga moslashtiriladigan vaznlarni qo'llash zarurligini bildiradi.

Valaskova, Nagy va Juracka raqamli transformatsiya va moliyaviy natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni Orbis ma'lumotlari hamda so'rov natijalarini birlashtirib o'rgandi. Tadqiqot raqamli qabul qilish darajasi va natijalar sektorlar hamda korxona turlari bo'yicha sezilarli farq qilishini, ayniqsa kichik va o'rta korxonalarda resurs va kompetensiya cheklovlari mavjudligini

ko'rsatdi [12]. Bu xulosa baholash mezonlarini korxona hajmi va tarmoq xususiyatlariga nisbatan kalibrlash zarurligini asoslaydi.

1-jadval

2024–2025-yillarda Scopus bazasida indekslangan jurnallardagi asosiy tadqiqotlar va ularning uslubiy ahamiyati

Muallif	Metod / baza	Asosiy natija	Takomillashtirilgan uslubiyot uchun xulosa
Nuhu, Baird, Su (2024)	408 buxgalter; SEM	SMA amaliyotlari paketi tashkiliy samaradorlikka ijobiy ta'sir qiladi.	Integratsiya darajasini alohida mezon sifatida baholash.
Cosa, Torelli (2024)	47 tadqiqot; PRISMA sharhi	Raqamli transformatsiya PMSning dinamikligi va moslashuvchanligini oshiradi.	Indikatorlar va vaznlarni davriy yangilash.
Marelli, Dello Sbarba (2024)	Longitudinal keys	PMS koordinatsiya, hamkorlik, resurs taqsimoti va nazoratni qo'llab-quvvatlaydi.	Jarayon va hamkorlik ko'rsatkichlarini qo'shish.
Nuhu va boshq. (2024)	SMA facets va natija	SMAning bevosita va vositachi ta'siri tasdiqlangan.	Tizimli, paketli baholash.
Abbas (2025)	91 maqola; tizimli sharh	AI qiymat yaratadi, lekin maxfiylik, xavfsizlik va etika risklarini kuchaytiradi.	Raqamli integratsiyani risk bilan birga baholash.
Oanh va boshq. (2025)	320 korxona; SEM	Raqamlashtirish axborot sifati orqali boshqaruv samaradorligini oshiradi.	Axborot sifati koeffitsiyenti.
Santos, Rocha, Silva (2025)	310 KOB; SEM	Management accounting intelligence strategiya va natijalarga ijobiy ta'sir qiladi.	Axborot–strategiya–natija zanjiri.
Yavuz, Tatli, Bozkurt (2025)	Matn tahlili va panel model	ROD raqamli investitsiyaning moliyaviy samarasini o'lchaydi.	Raqamlashtirish qaytimini alohida KPI qilish.
Bindeeba va boshq. (2025)	44 tadqiqot; 17 284 kuzatuv	Raqamli transformatsiyaning umumiy ta'siri $\beta=0,145$; kontekstga bog'liq.	Sektor bo'yicha kalibrlash va sezgirlik tahlili.
Valaskova, Nagy, Juracka (2025)	Orbis + so'rov; qiyosiy tahlil	Raqamli yetuklik va natijalar korxona hajmi hamda sektor bo'yicha farqlanadi.	Benchmarklarni tarmoq va hajmga moslashtirish.
Rieg (2025)	Nemis boshqaruv buxgalterlari	Axborot sifati va qaror sifati dashboard samaradorligini belgilaydi.	Foydalanishdan ko'ra qaror natijasini baholash.
Maruszewska, Tuskiewicz (2024)	IFRS loyihasi va keys	IFRSdagi MPM ichki samaradorlik ko'rsatkichlarining faqat tor qismini qamrab oladi.	IFRS va ichki boshqaruv metrikalarini bog'lash.

Rieg boshqaruv buxgalterlari tomonidan raqamli dashboardlardan foydalanishni axborot sifati va qaror sifati bilan kengaytirilgan UTAUT modeli

asosida tahlil qildi. 2025-yilda e’lon qilingan tadqiqot axborot sifati qidirish va muvofiqlashtirish xarajatlarini kamaytirishini, qaror sifati esa dashboardning foydaliligini kuchaytirishini ko’rsatadi [13]. Shuning uchun takomillashtirilgan uslubiyotda dashboarddan foydalanishning o’zi emas, undan kelib chiqadigan qaror sifati va foydalanish natijasi baholanishi kerak.

Maruszewska va Tuskiewicz IFRS 18 doirasidagi management performance measures tushunchasining chegaralarini tahlil qilib, tashqi moliyaviy hisobotda oshkor etiladigan boshqaruv ko’rsatkichlari boshqaruv adabiyotidagi keng samaradorlik tizimining faqat bir qismini qamrab olishini ko’rsatdi [14]. Mazkur fikr strategik moliyaviy hisob samaradorligini baholashda IFRS ko’rsatkichlari bilan cheklanmasdan, ichki jarayon, risk, axborot sifati va raqamli yetuklik mezonlarini ham qo’shish zarurligini tasdiqlaydi.

1-jadval natijalari shuni ko’rsatadiki, yangi adabiyotlarda samaradorlikni baholash moliyaviy natijalarni oddiy hisoblashdan ko’ra kengroq mazmunga ega. Tizim samaradorligi strategik muvofiqlik, axborot sifati, qaror sifati, raqamli integratsiya, risk nazorati va moslashuvchanlikning birgalikdagi natijasi sifatida ko’rilmoqda. Biroq mavjud ishlarda ushbu omillarni yagona, amaliy hisoblash algoritmiga birlashtirish yetarlicha ishlab chiqilmagan. Taklif etilayotgan uslubiyot aynan shu bo’shliqni to’ldirishga qaratiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil va ko’p mezonli baholash usullaridan foydalanildi. Ilmiy baza sifatida 2024–2025-yillarda Scopus bazasida indekslangan jurnallarda strategik boshqaruv hisobi, performance measurement systems, raqamli dashboardlar, AI, biznes-intellekt va korxona natijalariga oid tadqiqotlar tanlandi. Manbalarni tanlashda mavzuga bevosita aloqadorlik, empirik yoki tizimli metodologiya mavjudligi, DOI va nashriyot ma’lumotlarining tekshirilishi mezonlari qo’llanildi.

Takomillashtirilgan baholash modeli uch tamoyilga asoslanadi: birinchidan, ko’rsatkichlar strategiya va qiymat yaratish jarayoniga bog’lanadi; ikkinchidan, indikator vaznlari ekspert bahosi bilan bir qatorda ma’lumotlarning informativligini aks ettiruvchi entropiya usuli orqali aniqlanadi; uchinchidan, integral baho ma’lumot sifati koeffitsiyenti va sezgirlik tahlili bilan tekshiriladi. Shu asosda yetti mezonli, 0–100 ballik SMH–SI indeksi shakllantirildi.

Model normallashtirilgan ko’rsatkichlar, gibrid vaznlar va ma’lumot sifati koeffitsiyentining vaznli yig’indisiga tayangan holda hisoblanadi. Uslubiyot korxona ichki ma’lumotlari mavjud bo’lganda amaliy hisob-kitobga tatbiq etiladi; maqolada esa algoritm, mezonlar, formulalar va talqin chegaralari metodologik natija sifatida asoslanadi.

Tahlil va natijalar

Mavjud baholash yondashuvlarini tahlil qilish ularning aksariyati to’rtta metodologik cheklovga ega ekanini ko’rsatdi. Birinchi cheklov retrospektivlik

bo'lib, baholashda foyda, rentabellik va xarajat kabi kechikuvchi indikatorlar ustunlik qiladi. Ikkinchi cheklov indikatorlarning fragmentarligi: strategik maqsad, jarayon, axborot va natija o'rtasidagi mantiqiy bog'lanish ko'pincha aks ettirilmaydi. Uchinchi cheklov vaznlarning subyektivligi, ya'ni ekspert baholarining ma'lumotlarning real variatsiyasi va informativligi bilan tekshirilmasligidir. To'rtinchi cheklov ma'lumot sifati va raqamli nazoratning integral bahoga bevosita kiritilmasligidir.

Taklif etilayotgan uslubiyot ushbu cheklovlarni yetti blokdan iborat arxitektura orqali bartaraf etadi. Strategik muvofiqlik korxona maqsadlari, strategik xarita va kapital taqsimoti bilan hisob tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni o'lchaydi. Axborot sifati dolzarblik, haqqoniy ifodalash, o'z vaqtidalik, taqqoslanuvchanlik va tushunarliklikni qamrab oladi. Jarayon tezkorligi hisobot sikli, avtomatlashtirish va mehnat sig'imini baholaydi. Moliyaviy natija foyda, marja, ROA/ROE, pul oqimi va korxona qiymati dinamikasini aks ettiradi. Likvidlik va aylanma kapital debitorlik yoshi, pul konversiyasi sikli va aylanma kapital rentabelligi bilan ifodalanadi. Risk va nazorat prognoz xatosi, nazorat buzilishlari va erta ogohlantirishlarning natijadorligini qamrab oladi. Raqamli integratsiya ERP-BI-CRM bog'lanishi, yagona ma'lumotlar bazasi, dashboardlardan foydalanish va kiberbarqarorlikni o'lchaydi.

2-jadval

Strategik moliyaviy hisob samaradorligini baholashning takomillashtirilgan mezonlari

Mezon	Bazaviy vazn, %	Asosiy indikatorlar	Ma'lumot manbai
S – Strategik muvofiqlik	15	Strategik maqsadlarga bog'langan KPI ulushi; strategik tashabbuslarni moliyaviy asoslash darajasi; kapital taqsimotining strategik ustuvorlikka mosligi	Strategik xarita, byudjet, investitsiya komissiyasi bayonnomalari
A – Axborot sifati	15	Hisobot o'z vaqtidaligi; qayta ishlash va tuzatishlar ulushi; taqqoslanuvchanlik; prognoz ma'lumotlarining aniqligi	ERP jurnallari, hisobot kalendari, ichki audit
J – Jarayon tezkorligi	10	Hisobot sikli; avtomatik operatsiyalar ulushi; 1 hisobotga mehnat soati; yopilish davri	Buxgalteriya jarayonlari loglari, time-sheet
M – Moliyaviy natija	20	Operatsion marja; ROA/ROE; erkin pul oqimi; EVA; korxona qiymati dinamikasi	Moliyaviy hisobot, boshqaruv hisobotlari
L – Likvidlik va aylanma kapital	15	Cash conversion cycle; DSO; DPO; muddati o'tgan debitorlik; aylanma kapital rentabelligi	Debitor-kreditor registrarlari, treasury tizimi
R – Risk va nazorat	15	Prognoz xatosi; muhim nazorat buzilishlari; risklarni aniqlash tezligi; tuzatish tadbirlarining bajarilishi	Risk reyestri, ichki audit, nazorat loglari
D – Raqamli integratsiya	10	ERP-BI-CRM integratsiyasi; master-data sifati; dashboard faolligi; ROD; kiberbarqarorlik	IT arxitekturasi, BI statistika, axborot xavfsizligi hisobotlari

Mezonlarning mazkur tarkibi IFRS 18dagi boshqaruv belgilagan ko'rsatkichlarni moliyaviy hisobot bilan muvofiqlashtirish talabiga, 2025-yilgi Management Commentary hujjatidagi strategiya va istiqbolga yo'naltirilgan bog'langan axborot tamoyiliga hamda so'nggi Scopus tadqiqotlaridagi raqamlashtirish, axborot sifati va qaror sifati xulosalariga mos keladi [2; 3; 5; 8; 13].

Bazaviy vaznlar moliyaviy natija blokining bevosita iqtisodiy ta'siri sababli 20 foiz, strategik muvofiqlik, axborot sifati, likvidlik va aylanma kapital, risk va nazorat bloklari uchun 15 foizdan, jarayon tezkorligi va raqamli integratsiya uchun 10 foizdan belgilandi. Biroq mazkur vaznlar yakuniy emas. Korxona strategiyasi, tarmog'i va ma'lumotlar variatsiyasidan kelib chiqib ular gibridda usulda qayta hisoblanadi.

Birinchi bosqich – indikatorlar pasportini shakllantirish. Har bir ko'rsatkich uchun aniq ta'rif, formula, o'lchov birligi, ijobiy yoki salbiy yo'nalish, ma'lumot manbai, hisoblash davri, mas'ul shaxs, maqsadli qiymat va ogohlantirish chegarasi belgilanadi. Bu yondashuv bir xil atamaning bo'linmalar kesimida turlicha hisoblanishini bartaraf etadi. Masalan, “operation marja” IFRS 18dagi operation foyda subtotaliga yoki korxona ichki ta'rifiga tayansa, tanlangan formula va muvofiqlashtirish jarayoni indikator pasportida ochiq ko'rsatilishi kerak.

Ikkinchi bosqich – ma'lumotlarni tozalash va normallashtirish. Ko'rsatkichlarning o'lchov birliklari farqli bo'lgani sababli ular 0 dan 1 gacha intervalga keltiriladi. Ijobiy yo'nalishdagi, ya'ni qiymati oshishi samaradorlikni yaxshilaydigan indikatorlar uchun $z_i = (x_i - x_{\min}) / (x_{\max} - x_{\min})$ formulasi qo'llanadi. Salbiy yo'nalishdagi, ya'ni kamayishi ijobiy bo'lgan indikatorlar uchun $z_i = (x_{\max} - x_i) / (x_{\max} - x_{\min})$ formulasi ishlatiladi. Strategik maqsad yoki normativ diapazonga ega indikatorlarda esa maqsadga yaqinlik funksiyasi qo'llanadi; bu ortiqcha o'sish ham salbiy bo'lishi mumkin bo'lgan ko'rsatkichlarni to'g'ri baholash imkonini beradi.

Uchinchi bosqich – gibridda vaznlash. AHP usuli ekspertlarning strategik ustuvorlik haqidagi bilimni aks ettiradi, entropiya usuli esa indikatorlarning real ma'lumotlardagi farqlovchi qobiliyatini aniqlaydi. Yakuniy vazn $w_i = \lambda w_i^{\text{AHP}} + (1 - \lambda) w_i^{\text{E}}$ formulasi bo'yicha aniqlanadi. Mazkur maqolada muvozanatli variant sifatida $\lambda = 0,5$ tavsiya etiladi. Korxona keskin transformatsiya bosqichida bo'lsa ekspert komponenti oshirilishi, barqaror va katta ma'lumotlar qatoriga ega bo'lsa entropiya komponenti kuchaytirilishi mumkin.

To'rtinchi bosqich – ma'lumot sifati koeffitsiyentini kiritish. Har bir indikator bo'yicha q_i koeffitsiyenti to'liqlik, o'z vaqtidalik, izchillik va tekshiriluvchanlik mezonlari asosida 0,70–1,00 oralig'ida belgilanadi. $q_i = 1,00$ to'liq avtomatik va tekshirilgan ma'lumotni, $q_i = 0,90$ kichik kechikish yoki qo'lda tuzatishni, $q_i = 0,80$ muntazam muvofiqlashtirish muammolarini, $q_i = 0,70$ esa cheklangan ishonchlikni bildiradi. 0,70 dan past koeffitsiyentli

indikator integral hisobdan vaqtincha chiqariladi va ma’lumotlar sifatini yaxshilash rejasi tuziladi.

Beshinchi bosqich – integral indeksni hisoblash. Taklif etilayotgan SMH–SI indeksi $100 \times [\Sigma(w_i \times z_i \times q_i)] / [\Sigma(w_i \times q_i)]$ formulasi asosida aniqlanadi. Formuladagi maxraj ma’lumot sifati sababli vaznlarning samarali yig’indisini qayta muvozanatlashtiradi. Natijada ma’lumot sifati past indikator yuqori ballni sun’iy ravishda shakllantira olmaydi.

3-jadval

Indikatorlarni hisoblash va sifatini nazorat qilish pasporti

Indikator	Formula / mazmun	Yo’nalish	Manba va davriylik	Maqsad	Nazorat talabi
Hisobot sikli, kun	Hisobot davri tugashi va tasdiqlangan boshqaruv hisobotining chiqarilishi o’rtasidagi kunlar	Destimulyat or	ERP logi; oylik	≤5 kun	Kechikish sababi va qo’lda tuzatishlar soni
Prognoz xatosi, %	Haqiqiy qiymat – prognoz / haqiqiy qiymat ×100	Destimulyat or	FP&A tizimi; oylik/choraklik	≤10%	MAPE va bias alohida kuzatiladi
Strategik KPI qamrovi, %	Strategik maqsadga bog’langan KPI / jami asosiy KPI ×100	Stimulyator	Strategik karta; choraklik	≥85%	KPI takrorlanishi va qarama-qarshiligi tekshiriladi
Avtomatik operatsiyalar ulushi, %	Avtomatik qayta ishlangan tranzaksiyalar / jami tranzaksiyalar ×100	Stimulyator	ERP/robot loglari; oylik	≥80%	Avtomatlashtirish sifati xato darajasi bilan birga baholanadi
ROD, %	Raqamlashtirishda olingan sof iqtisodiy samara / raqamli investitsiya ×100	Stimulyator	Loyiha hisobi; yillik	>kapital qiymati	Yavuz va boshq. yondashuvi asosida
Muddati o’tgan debitorlik, %	Muddati o’tgan debitorlik / jami debitorlik ×100	Destimulyat or	Debitor registri; oylik	≤5%	Yosh guruhlari va kontragent riski bilan kesimlanadi
Ma’lumot sifati q_i	To’liqlik, o’z vaqtidalik, izchillik va tekshiriluvchanlikning vaznli bahosi	Stimulyator	Data governance nazorati	≥0,90	0,70 dan past bo’lsa indikator chiqariladi

Oltinchi bosqich – sezgirlik va barqarorlik tahlili. AHP va entropiya ulushlari, mezon vaznlari hamda chegaraviy qiymatlar ±10 foiz diapazonda o’zgartirilib, korxonaning tasnif darajasi qayta hisoblanadi. Agar kichik

o'zgarishlar natijani boshqa toifaga o'tkazsa, indeks beqaror deb baholanadi va qo'shimcha ekspertiza talab qilinadi. Ushbu bosqich Bindeeba va hammualliflar aniqlagan kontekstual farqlarni, shuningdek Valaskova va hammualliflar ko'rsatgan sektor hamda korxona hajmi tafovutlarini hisobga olish imkonini beradi [11; 12].

Taklif etilgan baholash shkalasi korxonaning holatini besh darajaga ajratadi. 0–39 ball kritik holat bo'lib, strategik hisob fragmentar, ma'lumot sifati va nazorat zaif ekanini bildiradi. 40–59 ball beqaror daraja bo'lib, ayrim elementlar mavjud, biroq tizim qarorlarni barqaror qo'llab-quvvatlamaydi. 60–74 ball yetarli daraja bo'lib, asosiy jarayonlar ishlaydi, lekin integratsiya va prognozlash salohiyati cheklangan. 75–89 ball yuqori darajani, 90–100 ball esa strategik yetuklikni bildiradi. Bunda yuqori ballning o'zi yakuniy maqsad emas; ball barqarorligi, ma'lumot sifati va moliyaviy natijalar bilan tasdiqlanishi kerak.

4-jadval

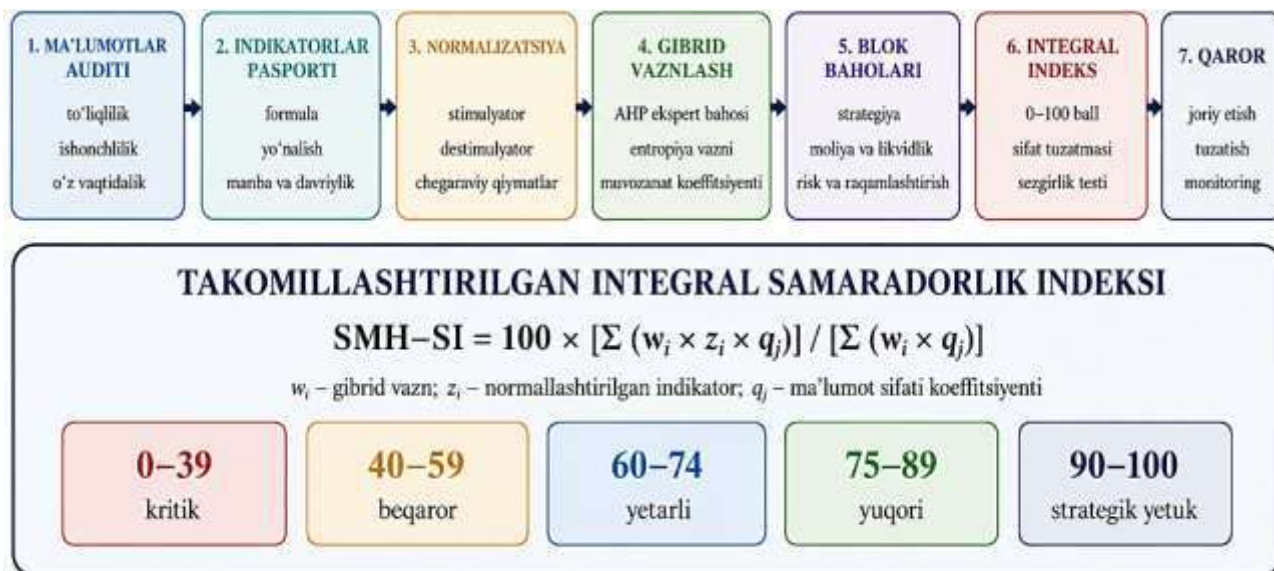
Integral indeks darajalari va boshqaruv qarorlari

Ball	Daraja	Diagnostik tavsif	Ustuvor boshqaruv qarori
0–39	Kritik	Ma'lumotlar fragmentar, qo'lda ishlov yuqori, strategik bog'liqlik zaif.	Diagnostika, ma'lumotlar inventarizatsiyasi, minimal nazoratlar va mas'uliyatni belgilash.
40–59	Beqaror	Hisobotlar mavjud, lekin kechikish, turli ta'riflar va past integratsiya saqlanadi.	Indikator pasporti, master-data, pilot dashboard va jarayonlarni standartlashtirish.
60–74	Yetarli	Asosiy funksiyalar ishlaydi, ammo prognoz va qaror sifati bir xil emas.	Gibrid vaznlash, rolling forecast, risk indikatorlari va BI integratsiyasi.
75–89	Yuqori	Strategik va operatsion axborot uyg'un, nazoratlar ishlaydi, natijalar barqaror.	AI analitikasi, ssenariy tahlili, benchmark va qiymat drayverlarini chuqurlashtirish.
90–100	Strategik yetuk	Real vaqtga yaqin axborot, yuqori sifat, moslashuvchan indikatorlar va uzluksiz takomillashtirish.	Sezgirlik monitoringi, tashqi benchmark, innovatsion modellar va boshqaruv izohlarini IFRS 18 bilan uyg'unlashtirish.

1-rasmda baholash jarayoni ma'lumotlar auditidan boshqaruv qarorigacha bo'lgan uzluksiz zanjir sifatida ifodalangan. Uslubiyotning muhim xususiyati shundaki, integral indeks yakuniy nuqta emas, balki sabablarni aniqlash, tuzatish dasturini ishlab chiqish va keyingi davr ko'rsatkichlarini qayta kalibrlash uchun boshlang'ich axborot vazifasini bajaradi. Shu sababli monitoring natijalari indikator pasporti, vaznlar va maqsadli qiymatlarni yangilashga qayta yo'naltiriladi.

Taklif etilgan uslubiyotning an'anaviy Balanced Scorecard yoki faqat moliyaviy koeffitsiyentlarga asoslangan modellardan farqi to'rtta jihatda namoyon bo'ladi. Birinchidan, u korxona natijasini emas, strategik moliyaviy hisob tizimining natija yaratish qobiliyatini baholaydi. Ikkinchidan, moliyaviy

va nomoliyaviy ko'rsatkichlar bilan birga axborot sifati va raqamli integratsiyani bevosita indeksga kiritadi. Uchinchidan, subyektiv ekspert vaznlarini ma'lumotlarning obyektiv informativligi bilan muvozanatlashtiradi. To'rtinchidan, ma'lumot sifati koeffitsiyenti orqali ishonchsiz axborotning yakuniy ballga ta'sirini kamaytiradi.

1-rasm. Strategik moliyaviy hisob samaradorligini baholashning takomillashtirilgan algoritmi

IFRS 18 kontekstida uslubiyot boshqaruv belgilagan performance measurelarni ichki strategik ko'rsatkichlar tizimi bilan muvofiqlashtirish imkonini beradi. Har bir MPM uchun formula, hisoblash usuli, maqsadi, IFRS bo'yicha eng yaqin subtotal bilan reconciliation va o'zgarish sababi indikator pasportida qayd etiladi. Shu bilan tashqi va ichki axborot o'rtasidagi tafovutlar kamayadi, ko'rsatkichlarning taqqoslanuvchanligi va audit izi kuchayadi [2; 14].

Raqamli transformatsiya nuqtai nazaridan metodika texnologiya o'rnatilganligini emas, undan foydalanish samarasini o'lchaydi. Masalan, ERP/BI mavjudligi yuqori ball bermaydi; integratsiyalashgan ma'lumotlar ulushi, dashboarddan faol foydalanish, qaror tezligining o'zgarishi, prognoz xatosining kamayishi va ROD bilan tasdiqlangan iqtisodiy samara baholanadi. Bu yondashuv Santos va hammualliflarning intelligence faoliyatlari, Riegning axborot va qaror sifati hamda Yavuz va hammualliflarning ROD natijalari bilan uyg'unlashadi [9; 10; 13].

Uslubiyotning amaliy joriy etilishi uch bosqichda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda 15–20 ta asosiy indikator bilan pilot baholash o'tkazilib, ma'lumotlar sifati va formulalar tekshiriladi. Ikkinchi bosqichda indikatorlar bo'linmalar va biznes segmentlari kesimida chuqurlashtiriladi, AHP ekspert guruhi va entropiya hisoblari orqali vaznlar kalibrlanadi. Uchinchi bosqichda indeks BI dashboardga integratsiya qilinib,

choraklik monitoring, yillik strategik qayta ko'rib chiqish va IFRS 18ga tayyorgarlik jarayoni bilan bog'lanadi.

Taklif etilayotgan modelning cheklovi shundaki, uning to'liq empirik sinovi uchun korxona darajasidagi ichki moliyaviy, operatsion va IT ma'lumotlari zarur. Mazkur maqolada asosan metodologik arxitektura ishlab chiqildi. Keyingi tadqiqotlarda turli tarmoqlardagi korxonalar bo'yicha panel ma'lumotlar, Delphi ekspertizasi, AHP konsistensiya koeffitsiyenti, entropiya vaznlari va indeksning moliyaviy natijalar bilan prognostik bog'liqligini tekshirish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot strategik moliyaviy hisob samaradorligini baholashda faqat moliyaviy natijalarga tayangan yondashuvlar zamonaviy korxona ehtiyojlarini to'liq qondirmasligini ko'rsatdi. Raqamli transformatsiya, IFRS 18 va 2025-yilgi Management Commentary talablari baholash tizimiga strategik muvofiqlik, axborot sifati, risk, raqamli integratsiya va qaror sifatini kiritishni talab etadi.

Birinchidan, strategik moliyaviy hisob samaradorligini yetti mezon — strategik muvofiqlik, axborot sifati, jarayon tezkorligi, moliyaviy natija, likvidlik va aylanma kapital, risk va nazorat hamda raqamli integratsiya asosida baholash taklif etildi. Ushbu tarkib moliyaviy va nomoliyaviy natijalarni yagona qiymat yaratish zanjirida birlashtiradi.

Ikkinchidan, indikatorlar pasportini joriy etish zarur. Unda har bir ko'rsatkichning formulasi, yo'nalishi, ma'lumot manbai, davriyligi, mas'ul shaxsi, maqsadli qiymati va nazorat chegarasi aniq ko'rsatilishi lozim. Bu ko'rsatkichlarning turlicha talqin qilinishi va ma'lumotlar nomuvofiqligini kamaytiradi.

Uchinchidan, vaznlarni belgilashda AHP va entropiya usullarini birlashtiruvchi gibrid yondashuv qo'llanishi maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuv strategik ekspert fikrini ma'lumotlarning real informativligi bilan muvozanatlashtirib, subyektivlikni kamaytiradi.

To'rtinchidan, integral indeksga ma'lumot sifati koeffitsiyenti kiritilishi kerak. To'liqlik, o'z vaqtidalik, izchillik va tekshiriluvchanlik darajasi past ma'lumot yuqori yakuniy ball hosil qilmasligi lozim. 0,70 dan past sifat koeffitsiyentiga ega indikatorlar vaqtincha hisobdan chiqarilib, data governance tadbirlari ishlab chiqilishi zarur.

Beshinchidan, baholash natijalari 0–100 ballik besh darajali shkala asosida boshqaruv qarorlariga bog'lanishi lozim. Har bir daraja uchun diagnostik tavsif, ustuvor chora-tadbirlar, mas'ullar va muddatlar belgilanadi. Indeksning o'zgarishi KPI emas, balki uzluksiz takomillashtirish signali sifatida talqin qilinadi.

Oltinchidan, IFRS 18 bo'yicha management-defined performance measurelar strategik moliyaviy hisob ko'rsatkichlari bilan yagona lug'atda muvofiqlashtirilishi, hisoblash usuli va IFRS subtotaliga reconciliation

jarayoni avtomatlashtirilishi kerak. Bu tashqi va ichki hisobotlar izchilligini oshiradi.

Yettinchidan, korxonalar uslubiyotni dastlab pilot bo'linmada 15–20 ta indikator bilan sinovdan o'tkazib, so'ng tarmoq, korxona hajmi va raqamli yetuklik darajasiga qarab masshtablashi lozim. Har yili vaznlar, maqsadli qiymatlar va indikatorlar tarkibi sezgirlik tahlili hamda strategik o'zgarishlar asosida qayta ko'rib chiqilishi tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi. “Buxgalteriya hisobi to'g'risida”gi O'RQ-404-son Qonun, 2016-yil 13-aprel.
2. IFRS Foundation. IFRS 18 Presentation and Disclosure in Financial Statements. London: IFRS Foundation, 2024. Amal qilish sanasi: 2027-yil 1-yanvardan boshlanadigan davrlar.
3. IFRS Foundation. IFRS Practice Statement 1 Management Commentary (revised). London: IFRS Foundation, 2025.
4. Nuhu, N., Baird, K., & Su, S. X. (2024). The impact of strategic management accounting (SMA) facets on organisational performance: the mediating role of the use of SMA practices. *Meditari Accountancy Research*, 33(1), 247–271. DOI: 10.1108/MEDAR-05-2024-2481.
5. Cosa, M., & Torelli, R. (2024). Digital Transformation and Flexible Performance Management: A Systematic Literature Review of the Evolution of Performance Measurement Systems. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 25, 445–466. DOI: 10.1007/s40171-024-00409-9.
6. Marelli, A., & Dello Sbarba, A. (2024). Insights on the role of performance measurement systems in the digital servitization landscape: a longitudinal case study. *Qualitative Research in Accounting & Management*, 22(3), 286–320. DOI: 10.1108/QRAM-11-2022-0185.
7. Abbas, K. (2025). Management accounting and artificial intelligence: A comprehensive literature review and recommendations for future research. *The British Accounting Review*, article 101551. DOI: 10.1016/j.bar.2025.101551.
8. Oanh, L. T. T., Ngoc, B. T., Dung, N. T., Trang, N. T., & Anh, V. T. K. (2025). The impact of digital transformation in management accounting on governance efficiency: The intermediary role of accounting information quality. *Journal of Governance & Regulation*, 14(1), 295–306. DOI: 10.22495/jgrv14i1siart6.
9. Santos, C., Rocha, Á., & Silva, A. (2025). Management accounting as a business intelligence system. Examination in Portuguese small and medium enterprises. *Neural Computing and Applications*, 37, 25789–25803. DOI: 10.1007/s00521-025-11118-4.
10. Yavuz, M. S., Tatlı, H. S., & Bozkurt, G. (2025). Exploring the financial impact of digital transformation: A comprehensive analysis on firms. *Journal of Innovation & Knowledge*, 10(5), 100795. DOI: 10.1016/j.jik.2025.100795.

11. Bindeeba, D. S., Tukamushaba, E. K., & Bakashaba, R. (2025). Digital transformation and its multidimensional impact on sustainable business performance: evidence from a meta-analytic review. *Future Business Journal*, 11, 90. DOI: 10.1186/s43093-025-00511-z.
12. Valaskova, K., Nagy, M., & Juracka, D. (2025). Digital transformation and financial performance: an empirical analysis of strategic alignment in the digital age. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 19(5), 1178–1205. DOI: 10.1108/JEC-11-2024-0241.
13. Rieg, R. (2025). Exploring the determinants and performance effects of digital dashboard use by management accountants. *Journal of Management Control*. Online first. DOI: 10.1007/s00187-025-00400-0.
14. Maruszewska, E. W., & Tuskiewicz, M. A. (2024). Boundaries of management performance measures (MPMs) disclosed in primary financial statements prepared in accordance with new standard planned to supersede IAS 1. *Central European Economic Journal*, 11(58), 1–16. DOI: 10.2478/ceej-2024-0001.
15. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). The Balanced Scorecard-Measures that Drive Performance. *Harvard Business Review*, 70(1), 71–79.
16. Neely, A., Gregory, M., & Platts, K. (1995). Performance measurement system design: a literature review and research agenda. *International Journal of Operations & Production Management*, 15(4), 80–116. DOI: 10.1108/01443579510083622.
17. Ittner, C. D., Larcker, D. F., & Randall, T. (2003). Performance implications of strategic performance measurement in financial services firms. *Accounting, Organizations and Society*, 28(7–8), 715–741. DOI: 10.1016/S0361-3682(03)00033-3.
18. COSO. (2017). *Enterprise Risk Management-Integrating with Strategy and Performance*. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.